

تحلیل علل ناکارآمدی دروس قرآنی در توانمندسازی دانش آموزان در مدارس ابتدایی ناحیه دو شهر زاهدان^۱

عارفه امین افشار (نویسنده مسئول)^۲

ولی‌اله حسومی^۳

چکیده

هدف پژوهش کنونی، واکاوی علل ناکارآمدی دروس قرآنی در توانمندسازی دانش آموزان در مدارس ابتدایی ناحیه ۲ شهر زاهدان در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ بود. باوجود اینکه آموزش قرآن در جامعه امروز، نسبت به گذشته پرشتاب پیش رفته؛ اما هنوز سستی‌های بسیاری در این زمینه وجود دارد. به همین دلیل پژوهش کنونی قصد دارد، به این ناکارآمدی‌ها در مدارس ابتدایی ناحیه ۲ شهر زاهدان بپردازد. روش تحقیق، آمیخته به روش کیفی و کمی انجام گردید. در بخش کیفی نمونه مطالعاتی دربرگیرنده‌ی دوازده نفر از متخصصان علوم قرآنی و معلمان با پیشینه‌ی بالا و در بخش کمی شمار ۶۲ نفر از معلمان مدارس ابتدایی ناحیه ۲ شهر زاهدان بودند. ابزار مصاحبه نخست از راه روایی به روش CVI و CVR به دست اساتید و متخصصان رشته الهیات و علوم قرآنی مورد تأیید قرار گرفت. واکاوی داده‌ها در بخش کیفی به روش کدگذاری در سه گام باز، محوری و انتخابی و در بخش کمی از آزمون تی تک نمونه‌ای بهره گرفته شد. یافته‌های بخش کیفی نشان داد که نه علل ناکارآمدی در برنامه آموزشی قرآن در مدارس ابتدایی وجود دارد و این ناکارآمدی‌ها در سه دسته معلمان، خانواده، امکانات درونی مدرسه تقسیم می‌شوند. یافته‌های بخش کمی نیز حاکی از آن بود که ناکارآمدی‌های روش تدریس دروس قرآن، از دیدگاه معلمان قرآن مدارس ابتدایی ناحیه ۲ شهر زاهدان، ناکارآمدی آموزشی و ناکارآمدی بیرونی و درونی است.

واژه‌های کلیدی: ناکارآمدی، تدریس دروس قرآنی، توانمندی دانش آموزان، مدارس ابتدایی شهر زاهدان.

۱. تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۲۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱/۱۵

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران؛ arefhaminafshar7619@gmail.com

۳. دانشیار دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران؛ Dr.hasoomi@theo.usb.ac.ir

۱. مقدمه

هدف از آموزش‌های قرآنی مدرسه‌ای تربیت اعتقادی، اخلاقی و عبادی دانش‌آموزان است و برای تحقق این هدف، کوشش‌های فراوانی مبذول می‌شود؛ اما باید دانست که یادگیری‌ها و تجاربی که دانش‌آموزان در نظام آموزشی کسب می‌کنند، محدود به برنامه درسی آشکار نیست و سازه‌های دیگری نیز در کنار برنامه‌های درسی رسمی وجود دارد که گاه به شیوه‌ی گسترده‌تر، پایدارتر و نافذتر بر شکل‌گیری تجارب، انتقال افکار، نگرش‌ها، ارزش‌ها، کارها و رفتار دانش‌آموزان کارایی دارند. چنین تجاربی را که در طی تحصیل آموخته و درک می‌شود و جزو برنامه‌ی درسی از قبل تعیین شده نیست، برنامه‌ی درسی پنهان یا پیامدهای قصد نشده می‌نامند که دارای آثار مثبت و منفی فراوانی بر روی دانش‌آموزان است. بخش سترگ یادگیری‌های دوران تحصیل برآمده از تعامل پویا با فرهنگ یا انبوهی از پیوندها یا مناسبات، قوانین و مقررات و جو حاکم بر مدرسه و نیز برآمده از تعاملات اجتماعی آنان در عرصه‌ی ارتباطات رسانه‌ای است (باغبانی، ۱۳۹۶: ۱۲). این تجارب که بدون آگاهی طراحان و معلمان و اولیای دانش‌آموزان به دست می‌آید، آثار گوناگونی بر روی دانش‌آموزان بجا می‌گذارد و عدم توجه به آن می‌تواند، تحقق اهداف تعلیم و تربیت را با چالش روبرو نماید. از هنگامی که دانش‌آموزان در متن نظام آموزشی قرار می‌گیرند با سه جنبه از زیستگاه روبرو می‌شوند: جنبه شناختی، جنبه فیزیکی و جنبه اجتماعی که هرکدام از این سه جنبه با یک برنامه درسی پنهان همراه است در این میان زیستگاه اجتماعی همچون نافذترین و برجسته‌ترین جنبه از محیط‌های آموزشی است. منظور از جنبه اجتماعی پیوند و مناسبات اجتماعی حاکم بر مدرسه و نیز ارزش‌هایی است که از راه رسانه‌های فراگیر و به ویژه رسانه‌های تعاملی تبلیغ، توسعه و گسترش داده می‌شود. از این گذشته برنامه‌ریزی‌های کلان اجتماعی همچون دیدگاه سکولار حاکم بر جریان عمومی تعلیم و تربیت و نیز گسترش رسانه‌های دیجیتال از جمله سازه‌هایی هستند که تلاش‌های نظام تعلیم و تربیت عمومی را در زمینه درس قرآن با ناکارآمدی روبرو می‌سازند (باغبانی، ۱۳۹۶: ۱۲).

نظر به ارزش جایگاه قرآن در بین دروس گوناگون دوره‌های تحصیلی و با توجه به اینکه نظام آموزش و پرورش بنا به ضرورت دگرگونی اجتماعی، یکی از سازمان‌های پیچیده و بزرگ هر کشور شمرده می‌شود و با رشد و توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی پیوندی ناگسستنی دارد، برخی از مسئولیت‌های اصلی در گستره‌ی آموزش قرآن برای کودکان و نوجوانان، بر دوش این نهاد قرار داده شده است. این نهاد با برنامه‌های انبوه و گوناگون تلاش کرده تا این وظیفه را تا حد ممکن به گونه‌ای نیکو انجام دهد (پیرایش‌مقدم، ۱۳۹۱: ۹). از آنجا که زبان‌آموزی از آغازین روزهای تولد کودک آغاز می‌شود و اگر کودکی دستخوش چند زبان قرار گیرد، همه آن زبان‌ها را همچون زبان اول فرا خواهد گرفت، آموزش‌های مدارس قرآن در مقطع ابتدایی مورد توجه ویژه بوده است. در صورتی که دانش‌آموزان در این مقطع، روخوانی درست را فرا بگیرند، در آینده قرآن را به درستی و به راحتی تلاوت

خواهند کرد (سعیدی و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۷).

آموزش قرآن فرآیندی برای دستیابی به توانایی خواندن، درک معنا، تدبر در آیات و آشنایی با معارف قرآن به منظور انس و بهره‌گیری دائمی از قرآن کریم و تقویت ایمان و عمل صالح می‌داند. بر اساس شناسه‌ی بالا، آموزش قرآن عبارت از انبوهی از کنشگری‌های یاددهی- یادگیری درس قرآن با هدف ایجاد توانایی و مهارت روخوانی و روان‌خوانی، درک معنا، انس با قرآن و سبک زندگی اسلامی در مدارس، با تأکید بر دانش‌آموزان مقطع تحصیلی ابتدایی است. هدف آموزش‌های دینی و قرآنی مدارس، توانمندی دانش‌آموزان در زمینه‌ی تربیت اعتقادی، اخلاقی و عبادی است. برای تحقق این هدف، کوشش‌های فراوانی انجام می‌شود؛ اما باید دانست که یادگیری‌ها و تجاربی که دانش‌آموزان در نظام آموزشی کسب می‌کنند، محدود به برنامه درسی آشکار نیست و گاه سازه‌های دیگری نیز به شیوه‌ای گسترده‌تر، پایدارتر و نافذتر بر شکل‌گیری تجارب، انتقال افکار، نگرش‌ها، ارزش‌ها، کارها و رفتار دانش‌آموزان کارایی دارند. این سازه‌ها، برنامه درسی پنهان یا پیامدهای قصد نشده نامیده می‌شوند و واجد آثار مثبت و منفی فراوانی بر روی دانش‌آموزان است. از هنگامی که دانش‌آموزان در متن نظام آموزشی قرار می‌گیرند، با سه جنبه شناختی، فیزیکی و اجتماعی زیستگاه روبرو می‌شوند که هرکدام از این سه جنبه با یک برنامه درسی پنهان همراه است. در این میان، محیط اجتماعی، نافذترین و برجسته‌ترین جنبه از محیط‌های آموزشی است. منظور از جنبه‌ی اجتماعی، پیوندها و مناسبات اجتماعی حاکم بر مدرسه و نیز ارزش‌هایی است که از راه رسانه‌های فراگیر و به ویژه رسانه‌های تعاملی، تبلیغ، توسعه و گسترش داده می‌شود (بهرامی‌نسب، ۱۳۹۱: ۴۷).

علیرغم تلاش‌هایی که درباره‌ی برنامه‌های آموزش قرآن در مدارس به ویژه مقاطع ابتدایی تحصیلی صورت گرفته، به نظر می‌رسد که هنوز سستی‌ها و کاستی‌های بسیاری به ویژه در برون‌دادها و خروجی‌های برنامه آموزش قرآن وجود دارد. برای ناکارآمدی درس قرآن در آموزش و پرورش به ناچار باید نخست به برخی از ناتوانی‌های موجود در سطح کلان نظام تعلیم و تربیت کشور اشاره کرد تا از این رهگذر، جایگاه درس قرآن در بین سایر دروس، روشن‌تر شود. در نظامی که مبتنی بر دین‌محوری است، قرآن نیز باید محور همه‌ی دروس قرار گیرد نه موازی با سایر دروس. کم‌توجهی به جایگاه درس قرآن در مقایسه با دیگر دروس، انگیزه‌ای می‌شود تا بیشتر دانش‌آموزان، آن‌چنان که باید با قرآن و معارف آن انس و الفت کافی نداشته باشند. در مجموعه‌ای که زیر نام کلیات طرح تغییر نظام آموزش و پرورش به دست شورایی با همین نام تهیه و تنظیم گردیده است، برجسته‌ترین بنیان‌دگرگونی نظام آموزش پرورش این است که باید محوریت همه‌ی دروس توجه به معنویت باشد؛ اما در عمل این محوریت تا چه اندازه مورد توجه بوده، چالشی است که باید مورد بررسی قرار گیرد.

پیشینه‌ی مطالعات انجام شده درباره‌ی ناکارآمدی‌های آموزش در درس قرآن نشان می‌دهد، ناکارآمدی‌های گوناگونی وجود دارد که مایه‌ی آن شده تا برون‌داد آموزش قرآن با آنچه مورد انتظار

است، ناهمگونی داشته باشد. این ناکارآمدی‌ها گاه در شیوه‌های ارزشیابی، شیوه‌های تدریس، مهارت معلم یا به اهداف و محتوا مربوط می‌شوند.

برخی از این پیشینه‌ها عبارتند از:

نباتی (۱۳۹۶) در پژوهشی به بررسی کج‌فهمی‌های رایج در آموزش قرآن دوره ابتدایی پرداخت. دستاورد بررسی‌های نویسنده مقاله همچون مؤلف کتاب‌های درسی قرآن در طول پانزده سال گذشته، کج‌فهمی‌های رایج در آموزش قرآن را از عمده دلایل کم توفیقی این درس می‌داند؛ که بیشتر آنها ریشه در باورهای نادرست کارگزاران و برنامه‌ریزان از یک سو و معلمان و خانواده‌ها از سوی دیگر دارد. از آنجا که عناصر و اجزای یک برنامه درسی، مبنای آموزش آن درس را آشکار می‌کند؛ بنابراین شایسته است، نخست به سراغ آنها رفت. البته گاهی قداست و جایگاه رفیع قرآن کریم نیز انگیزه‌ای می‌شود تا اذهان عمومی در برابر هرگونه نقدی از خود ایستادگی نشان داده و بررسی اهداف، رویکرد، محتوا، روش‌های آموزش و تدریس و شیوه ارزشیابی را ناممکن جلوه دهد. عدم دگرگونی رویه‌های موجود آموزش قرآن در طول سال‌های متمادی، نیز مزید بر علت است. مبنای این پژوهش، بررسی جایگاه موجود بر اساس اسناد تحولی چهارگانه مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای عالی آموزش و پرورش است. یافته‌ها نشان می‌دهد که کج‌فهمی‌های موجود بیشتر ریشه در چهار گستره هدف‌گذاری، برنامه‌ریزی، اجرا و ارزشیابی دارد. راهکار اساسی، داشتن عزم ملی برای شناسایی و تلاش برای جلوگیری از تکرار اشتباهات و باورهای غلط گذشته و جایگزینی روش‌های بخردانه و علمی است.

حسینی میمی، زارع، بهروز ثانی و صالحی (۱۳۹۶) در پژوهشی به بررسی آسیب‌شناسی الگوهای رایج در کتاب هدیه‌ها در مقطع ابتدایی پرداختند. بررسی‌های به عمل آمده در دهه‌ی اخیر نشان‌دهنده‌ی رشد گروه‌های پرخطر در جامعه کنونی است که مهم‌ترین سازه در شکل‌گیری این گروه اعم از تبهکاران، مفاسد اخلاقی و اقتصادی و...، ریشه در عدم تربیت صحیح دینی در سنین کودکی در دو نهاد خانواده و مدرسه دارد. پیوند کودک با گروه همسالان و بزرگسالانی غیر از والدین و زیستگاه مدرسه همچون دومین نهاد مهم زندگی کودک پس از خانواده، روی هم رفته فرصت‌هایی بسیار ارزشمندی را در این دوران پدیدار می‌سازد. از این رو بایستگی توجه به امر تربیت در این سن، از یک سو و ناموفقیت نظام آموزش و پرورش در تربیت دینی کودک، بی‌ربطی و گاهی دین‌گریزی آنان از سوی دیگر نگارنده را به شناخت آسیب‌های مربوط به سازه‌های کارا در رشد تربیت دینی کودک در مدرسه ملزم دانسته و در جهت پاسخگویی به این مهم که چه آسیب‌هایی عامل بی‌نتیجه ماندن برنامه‌ها و زحمات هزاران نیروی دست‌اندرکار، گشته است و کودک را نسبت به باورهای دینی به باور نرسانده تلاش نموده است. به منظور شناسایی این آسیب‌ها ابتدا لازم است عوامل تأثیرگذار در شناسایی آسیب‌های نظام آموزش و پرورش مورد بررسی قرار گیرد؛ سازمان آموزش و منتخبین محتوای

دروس، کارایی دو رکن شخصیتی معلم و متعلم، مدرسه از دو نگرش زیستگاهی و فضای مناسب، از جمله عوامل تأثیرگذار شمرده می‌شوند.

بنابراین با آگاهی از مطالب عنوان شده و با توجه به اینکه پژوهشگر در گستره‌ی جامعه آماری پژوهش مشغول به کار بوده و در آن دشواری‌ها و ناکارآمدی‌های موجود را از نزدیک دیده؛ بنابراین درصدد بررسی واکاوی علل ناکارآمدی دروس قرآنی مدارس در توانمندسازی دانش‌آموزان در مدارس ناحیه ۲ شهر زاهدان برآمده است.

بنابراین پرسش‌های پژوهش عبارتند از:

- آیا تخصص معلمان، امکانات آموزشی می‌تواند از ناکارآمدی‌های دروس قرآنی باشد؟
- آیا عوامل درونی (مانند مدرسه، آموزش و پرورش، امکانات و...) می‌تواند از ناکارآمدی‌های دروس قرآنی باشد؟
- آیا عوامل بیرونی (مانند والدین، اعتقادات، شرکت در مجالس و...) می‌تواند از ناکارآمدی‌های دروس قرآنی باشد؟

۲. روش تحقیق

پژوهش کنونی پژوهش حاضر نظری- نیمه تجربی از گونه‌ی کیفی- کمی است. جامعه آماری در بخش کیفی دربرگیرنده‌ی اساتید، صاحب‌نظران و متخصصین در رشته‌ی الهیات و معارف اسلامی که در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و مدارس سرگرم تدریس بودند و یا پیشینه‌ی کار اجرایی در دانشگاه‌ها یا مراکز علمی و آموزشی داشتند؛ هستند. جامعه آماری در بخش کمی دربرگیرنده‌ی همه‌ی معلمان قرآن مدارس ابتدایی ناحیه ۲ شهر زاهدان با شمارگان ۱۵۰ نفر است.

از آنجا که روش انجام پذیرفته در این تحقیق، روش مصاحبه‌ی نیمه ساختاریافته برگزیده شده و پیش‌نیاز پایان‌پذیری مصاحبه‌ها رسیدن به اشباع نظری است، این فرآیند با انجام ۱۲ مصاحبه پایان یافت.

برای انتخاب مشارکت‌کنندگان در مصاحبه از نمونه‌گیری نظری به شیوه هدفمند بهره گرفته شد. معیارهای خبرگان برای ورود به مصاحبه:

۱. اعضای هیئت‌علمی دانشگاه که دارای پیشینه‌ی اجرایی در نهادهای آموزشی هستند.
۲. اساتید دانشگاه در رشته معارف اسلامی با دسته‌کم پنج سال پیشینه‌ی تدریس.
۳. معلمانی که در مقطع ابتدایی در درس قرآن و درس‌های قرآنی با دسته‌کم پنج سال پیشینه‌ی تدریس.

همچنین گنجایش نمونه در بخش کمی بر پایه‌ی جدول کرجسی مورگان برابر ۱۰۸ نفر است که با

روش نمونه‌گیری تصادفی ساده برگزیده شدند؛ اما از این شمارگان پس از پخش پرسشنامه ۶۲ پرسشنامه از راه لینک پرسشنامه گردآوری گردید.

برای گزینش روایی محتوایی پرسش‌های مصاحبه از روش CVI و CVR بهره گرفته شد. با توجه به اینکه شمار خبرگان در پژوهش کنونی شش نفر بود، میانگین اندازه‌ی CVR برآورد شده برای پرسش‌ها برابر ۰/۹۹ و میانگین اندازه‌ی CVI برآورد شده برای پرسش‌ها برابر ۰/۹۹ به دست آمد که شماری پذیرفتنی است.

جدول ۱: روایی پرسش‌ها بر اساس روایی محتوایی CVI و CVR

CVI	CVR	سوالات
۰/۹۸	۱/۱	۱. مهم‌ترین علل ناکارآمدی دروس قرآنی در توانمندسازی دانش‌آموزان در مدارس ابتدایی ناحیه ۲ شهر زاهدان را چه می‌دانید؟
۰/۹۹	۱	۲. نقش معلم در ناکارآمدی دروس قرآنی چیست؟
۱	۰/۹۹	۳. نقش مدارس در ناکارآمدی دروس قرآنی چیست؟
۱	۱	۴. نقش محتوا در ناکارآمدی دروس قرآنی چیست؟
۱	۰/۹۹	۵. نقش دانش‌آموز در ناکارآمدی دروس قرآنی چیست؟
۰/۹۹	۱/۱	۶. نقش پدر و مادر در ناکارآمدی دروس قرآنی چیست؟
۰/۹۹	۱	۷. نقش سازه‌های قومی و فرهنگی در ناکارآمدی دروس قرآنی چیست؟
۱	۱	۸. نقش نهادهای فرهنگی و اجتماعی استان سیستان و بلوچستان در ناکارآمدی دروس قرآنی چیست؟
۱	۱	۹. از میان معلم، دانش‌آموز، مدرسه، محتوا، سازه‌های قومی و فرهنگی، پدر و مادر، نهادهای اجتماعی، کدام‌یک در ناکارآمدی دروس قرآنی کاراثر است؟
۱	۱	۱۰. چه علل و سازه‌های دیگری به نظر شما در ناکارآمدی دروس قرآنی کاراثر است؟

۳. یافته‌ها

واکاوی داده‌ها در بخش کیفی دربرگیرنده‌ی کدگذاری به روش کدگذاری باز، محوری و انتخابی صورت گرفت.

کدگذاری باز

شواهد گفتاری همان رخدادهای، وقایع و پدیده‌ی موجود در کلام مصاحبه‌شوندگان هستند که پیوستگی معناداری با یک یا چند پرسش تحقیق دارند. جدول (۲) شواهد گفتاری شناسایی شده آورده شده است.

جدول ۲: شواهد گفتاری پرسش‌های وابسته به سازه‌های ناکارآمدی دروس قرآنی

ردیف	شواهد گفتاری
۱	یکی از دشواری‌ها در راه تدریس دروس قرآنی، جدایی مهارت‌های قرآنی از معارف قرآنی در این گستره است.
۲	متأسفانه نبود توجه به اصل برنامه‌ریزی، محتوای کتاب‌ها و ناکارآمدی شیوهی درسی از سازه‌های بی‌علاقگی و در نتیجه ناکارآمدی دروس قرآنی است.
۳	آموزش درس دینی شیوه و سبک ویژه‌ای را می‌طلبد که می‌بایست مربیان و معلمان افزون بر آشنایی با اصول و مبانی رشد و یادگیری، از مهارت‌های بایسته برخوردار باشند؛ اما شواهد نشان می‌دهد که بیشتر آموزگاران و معلمان درس دینی از آموزش‌های علمی و شغلی بسنده که آنان را برای انجام درست و شایسته تدریس پرسمان‌های دینی آماده سازد، برخوردار نیستند. شمار اندکی از آنان در علوم تربیتی و روان‌شناسی دانش آندوخته‌اند و شاید بیشتر معلمان و مربیان خود با دشواری‌ها و پرسمان‌های دینی به‌صورت مطلوب آشنایی ندارند؛ از این رو درس دینی برای آنان درسی خواهد بود که به‌صورت سطحی نمایان می‌شود و تنها به حفظ و تلقین بسنده می‌کند، بی‌آنکه به درک درست یا فراگیری رسا، توجهی داشته باشند.
۴	طرح پرسمان دینی در قالب نمونه‌های گیرا و با زبان ساده، با بهره‌گیری از داستان‌های قرآنی در درک دانش‌آموزان از درس قرآن و دینی و ایجاد انگیزه در آنها می‌تواند بسیار مفید و راهگشا باشد.
۵	بهره‌گیری از رسانه‌های پرشمار آموزشی، در کنار آموزش و مهارت‌های معلم می‌تواند جایگاه بهتری را برای یادگیری فراهم کند.
۶	روند آموزش دروس در برنامه‌های درسی و آموزشی به گونه‌ای است که دروسی مانند ریاضی و علوم تجربی جزو دروس پایه و اساسی تلقی شده و سایر دروس در زمره‌ی دروس درجه‌ی دو و سه شمرده می‌شوند.
۷	الگو و زیستگاه، اثر مستقیمی در شکل‌گیری شخصیت دینی فرد دارد، اگر کودک در خانه و خانواده‌ای رشد یابد که زندگی ناب اسلامی دارد و به تربیت قرآنی فرزندان اهتمام می‌ورزند، کودکان به مرور زمان با مفاهیم و جستارهای قرآنی آشنایی پیدا کرده و به دین دلبسته می‌شوند و هنگامی که به مدرسه می‌روند نیز به درس دینی از خود دلبستگی نشان خواهند داد.

کدگذاری محوری

در این گام به مفهوم‌سازی هر یک از شواهد گفتاری یافت شده، اقدام شده است. منظور از مفهوم‌سازی این است که یک یا چند مورد از شواهد گفتاری استخراج شده در گام پیشین را برداشته، به اجزایی تقسیم می‌کنیم و هر جزء عنوان یا برچسبی را که دارای پیوند مفهومی با آن شواهد هستند پیش می‌آوریم.

جدول ۳: مفهوم‌سازی نخستین

ردیف	شواهد گفتاری	مفهوم‌سازی اولیه
۱	یکی از دشواری‌ها در راه تدریس دروس قرآنی جدایی مهارت‌های قرآنی از معارف قرآنی در این گستره است.	توجه یک سویه به قرآن به‌جای توجه به جامعیت آموزش عدم توجه به ناهمگونی روخوانی و روان‌خوانی عدم توجه به ناهمگونی روخوانی و روان‌خوانی
۲	متأسفانه عدم توجه به اصل برنامه‌ریزی، محتوای کتاب‌ها و ناکارآمدی شیوه درسی از سازه‌های بی‌علاقگی بوده و برآیند اینکه دروس قرآنی ناکارآمد است.	۱. بی‌توجهی به رویه‌ی رشد شناختی دانش‌آموزان ۲. گنجایش بسیار مطالب ۳. انتزاعی بودن مفاهیم و جستارهای درس دینی
۳	آموزش درس دینی شیوه و سبک ویژه‌ای را می‌طلبد که می‌بایست مربیان و معلمان افزون بر آشنایی با ریشه و مبانی رشد و یادگیری، از مهارت‌های بایسته برخوردار باشند؛ اما شواهد نشان می‌دهد که بیشتر آموزگاران و معلمان درس دینی از آموزش‌های علمی و شغلی بسنده که آنان را برای انجام درست و شایسته‌ی تدریس پرسمان دینی مهیا سازد، برخوردار نیستند. شمار اندکی از آنان در علوم تربیتی و روان‌شناسی دانش اندوخته‌اند و شاید بیشتر معلمان و مربیان خود با دشواری‌ها و چرسمان‌های دینی به‌صورت دلخواه آشنایی ندارند؛ از این رو درس دینی برای آنان درسی خواهد بود که به‌صورت سطحی نمایان می‌شود و تنها به حفظ و تلقین بسنده می‌کند، بی‌آنکه به درک درت یا فراگیری کامل، توجهی داشته باشند.	۱. تعدد شیوه‌های نادرست در تدریس ۲. عدم برگزاری کلاس‌های ضمن خدمت ۳. عدم بهره‌گیری از معلمان کارآزموده
۴	طرح موضوعات دینی در قالب نمونه‌های گیرا و با زبان ساده، بهره‌گیری از داستان‌های قرآنی در درک دانش‌آموزان از درس قرآن و دینی و ایجاد انگیزه در آنها می‌تواند بسیار مفید و راهگشا باشد.	۱. استفاده از نمونه‌های روشن و قابل فهم ۲. کم‌توجهی به احادیث و زندگینامه پیامبران
۵	بهره‌گیری از رسانه‌های پرشمار آموزشی، در کنار آموزش و مهارت‌های معلم می‌تواند جایگاه بهتری را برای یادگیری فراهم کند.	۱. عدم به کارگیری از سی‌دی‌ها و نرم‌افزارهای آموزشی دروس قرآنی. ۲. عدم برگزاری کلاس‌های فرابرنامه. ۳. عدم برگزاری مسابقات قرآنی در راستای جذب این دروس
۶	روند آموزش دروس در برنامه‌های درسی و آموزشی به گونه‌ای است که دروسی مانند ریاضی و علوم تجربی جزو دروس پایه و اساسی تلقی شده و سایر دروس در زمره‌ی دروس درجه دو و سه شمرده می‌شوند.	۱. کم‌توجهی به تربیت و یادگیری دروس مهارتی و توجه بیش از اندازه به دروس حفظی ۲. توجه بیش از اندازه و تخصیص ساعات درسی و نیز در اولویت آموزش دروس پایه
۷	الگو و زیستگاه، اثر آشکاری در شکل‌گیری شخصیت دینی فرد دارد، اگر کودک در خانه و خانواده‌ای رشد یابد که زندگی ناب اسلامی دارد و به تربیت قرآنی فرزندان اهتمام می‌ورزند، کودکان به مرور زمان با مفاهیم و موضوعات قرآنی آشنایی پیدا کرده و به دین دلبسته می‌شوند و هنگامی که به مدرسه می‌روند نیز به درس دینی از خود دلبستگی نشان خواهند داد.	۱. کم‌توجهی به دانش‌آموزانی که دارای لهجه و دوزبانه هستند. ۲. اهتمام به تربیت دینی کودکان از سوی خانواده‌ها ۳. وابسته ساختن درس دینی با جستارهای روز و بایسته‌ی زندگی

کدگذاری انتخابی

سرانجام در این گام به گروه‌بندی مفاهیم شناسایی شده بر اساس میزان قرابت مفهومی آنها با یکدیگر پرداخته شده است. روند طبقه‌بندی مفاهیمی که به نظر می‌رسد دارای معانی یکسانی هستند و به پدیده‌های مشابه پیوستگی پیدا می‌کنند، مقوله‌پردازی نامیده می‌شود.

جدول ۴: مقوله‌بندی

ردیف	شواهد گفتاری	مقوله‌بندی
۱	توجه یک سویه به قرآن به جای توجه به جامعیت آموزش عدم توجه به ناهمگونی روخوانی و روان‌خوانی عدم توجه به ناهمگونی روخوانی و روان‌خوانی	جدایی مهارت‌های قرآنی از معارف قرآنی
۲	بی‌توجهی به رویه‌ی رشد شناختی دانش‌آموزان گنجایش بسیار مطالب انتزاعی بودن مفاهیم و پرسمان درس دینی	عدم توجه به اصل برنامه‌ریزی، محتوای کتاب‌ها و ناکارآمدی شیوه درسی
۳	تعدد شیوه‌های نادرست در تدریس عدم برگزاری کلاس‌های ضمن خدمت عدم بهره‌گیری از معلمان کارآموده	کم‌توجهی به مهارت‌های تخصصی معلمان کارآموده
۴	عدم بهره‌گیری از سی‌دی‌ها و نرم‌افزارهای آموزشی دروس قرآنی. عدم برگزاری کلاس‌های فوق‌برنامه عدم برگزاری مسابقات قرآنی جهت جذب این دروس	کم‌توجهی به بهره‌گیری از رسانه‌های پرشمار آموزشی
۵	کم‌توجهی به تربیت و یادگیری دروس مهارتی و توجه بیش از اندازه به دروس حفظی توجه بیش از اندازه و تخصیص ساعات درسی و نیز در اولویت آموزش دروس پایه	عدم اهمیت به جایگاه دروس قرآن در کنار سایر دروس
۶	کم‌توجهی به دانش‌آموزانی که دارای لهجه و دوزبانه هستند. اهتمام به تربیت دینی کودکان از سوی خانواده‌ها پیوند درس دینی با جستارهای روز و بایسته‌ی زندگی	اهتمام به تربیت دینی کودکان

بنابراین علل ناکارآمدی‌ها در تدریس دروس قرآنی و توانمندی‌سازی دانش‌آموزان عبارتند از: (۱) توجه یک سویه به قرآن به جای توجه به جامعیت آموزش؛ (۲) کم‌توجهی به ناهمگونی روخوانی و روان‌خوانی؛ (۳) عدم کارآمدی معلمان و غیر کارآموده بودن برخی از معلمان؛ (۴) کم‌توجهی به تربیت و یادگیری دروس مهارتی و توجه بیش از اندازه به دروس حفظی؛ (۵) نبود ابزارهای درخور از جمله نرم‌افزارهای آموزشی، کلاس‌های فوق‌العاده، زمان تدریس؛ (۶) فقدان جایگاه مناسب دروس قرآنی در کنار سایر دروس؛ (۷) دو زبانه بودن دانش‌آموزان و ارزش ندادن معلمان و خانواده‌ها به این امر مهم؛ (۸) درک نادرست و ناصحیح از اهداف آموزش با توانایی و رشد شناختی دانش‌آموزان؛ (۹) عدم

هماهنگی محتوای دروس قرآنی با توانایی یادگیری دانش آموزان.
در بخش کمی به جایگاه موجود در مدارس ابتدایی شهر زاهدان می‌پردازیم:
- آیا از علل ناکارآمدی‌های روش تدریس دروس قرآنی ناکارآمدی آموزشی، ناکارآمدی درونی و ناکارآمدی بیرونی است؟

جدول ۵: آزمون t تک نمونه‌ای

متغیر	میانگین	میانگین ملاک	اختلاف میانگین	آماره T	درجه آزادی	سطح معناداری
ناکارآمدی آموزشی	۴/۳۵	۴	۰/۳۵۶	۸/۵۲	۶۱	۰/۰۰۰
ناکارآمدی درونی	۴/۲۰	۴	۰/۲۰۳	۴/۱۲	۶۱	۰/۰۰۰
ناکارآمدی بیرونی	۴/۱۶	۴	۰/۱۶۰	۳/۲۷	۶۱	۰/۰۰۱

با توجه به اینکه میانگین ناکارآمدی وابسته به ناکارآمدی آموزشی، ناکارآمدی درونی و ناکارآمدی بیرونی به دست آمده از میانگین ملاک بیشتر ارزیابی می‌شود، برآیند اینکه از ناکارآمدی‌های روش تدریس دروس قرآنی ناکارآمدی‌های آموزشی، درونی و بیرونی است.

۴. نتیجه‌گیری

هر از گاهی ریشه، اهداف، رویکردها و کلیات آموزش‌ها و کوشش‌های قرآنی مفروض گرفته می‌شوند و برآیند اینکه کوشش‌ها و حتی نوآوری‌های آموزشی تنها معطوف سازه‌ها و اجزای فرعی می‌شود؛ شناخت کامل اهداف برنامه درسی آموزش قرآن در هر يك از دوره‌های تحصیلی و یا هدف از کوشش‌های گوناگون قرآنی همچون تشکیل دارالقرآن‌ها در آموزش و پرورش و مسابقات قرآنی و ... انگیزه‌ای می‌شود که در مرحله نخست این اهداف مورد بازبینی و بازسازی قرار گیرد و از نمایاندن اهداف گوناگون در يك دوره یا يك پایه خودداری شود و در مرحله دوم نیز اجرای کوشش‌های آموزشی برابر با اهداف برنامه درسی پیش رفته و زودتر محقق شود.

در این پژوهش، نه ناکارآمدی برای تدریس دروس قرآنی از راه مصاحبه با متخصصان شناسایی شد که این ناکارآمدی‌ها در سه دسته معلمان، خانواده، امکانات درونی مدرسه تقسیم می‌شوند. هر یک از این یافته‌های به دست آمده، با برخی از برآیندهای تحقیقات دیگر محققان در پژوهش‌های پیشین همسو بوده و در مواردی یافته‌های تحقیق کنونی را تأیید می‌کنند. در ادامه برخی از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود.

یافته‌های این پژوهش با یافته‌های پژوهشی که به دست فخر روحانی (۱۳۹۷) با عنوان بررسی تبعی در علل ناکارآمدی آموزش‌های دینی مدارس صورت گرفت. از هنگامی که دانش‌آموزان در متن

نظام آموزشی قرار می‌گیرند، با سه جنبه شناختی، فیزیکی و اجتماعی محیط روبرو می‌شوند که هرکدام از این سه جنبه با یک برنامه درسی پنهان همراه است. در این میان، زیستگاه اجتماعی، نافذترین و برجسته‌ترین جنبه از زیستگاه‌های آموزشی است. منظور از جنبه اجتماعی، روابط و مناسبات اجتماعی حاکم بر مدرسه و نیز ارزش‌هایی است که از راه رسانه‌های فراگیر و به ویژه رسانه‌های تعاملی، تبلیغ، توسعه و گسترش داده می‌شود. یافته‌های پژوهش کنونی که با گردآوری درنداها از منابع مکتوب کتابخانه‌ای سامان یافته، نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی‌های کلان اجتماعی همچون دیدگاه سکولار حاکم بر جریان عمومی تعلیم و تربیت و نیز گسترش رسانه‌های دیجیتال، از جمله سازهایی هستند که تلاش‌های نظام تعلیم و تربیت عمومی را در زمینه درس دینی با ناکارآمدی روبرو می‌سازند؛ همسویی دارد.

همچنین با یافته‌های پژوهشی که به دست خسروی مراد و همکاران (۱۳۹۹) صورت گرفت و نشان دادند که پنج دسته آسیب است: ۱. آسیب مربوط به اهداف (تناسب اندک اهداف آموزش قرآن با اصول تنظیم اهداف آموزشی و تأکید صرف بر اهداف اولیه آموزش قرآن (مانند روخوانی) و نه اهداف عمیق‌تر قرآن (مانند درک معنا))، ۲. آسیب وابسته به محتوا (تناسب اندک محتوای آموزش قرآن با اصول تهیه و تنظیم محتوای آموزش و قالب‌های نمایان محتوای کتاب)، ۳. آسیب وابسته به امکانات (ناتوانی سامانه‌ی تولید و توزیع امکانات مناسب و سستی کیفیت نرم‌افزارهای تولید شده)، ۴. آسیب وابسته به روش تدریس (غیراصولی بودن روش‌های تدریس قرآن) و ۵. آسیب وابسته به روش‌های ارزشیابی پیشرفت دانش‌اندوزی دانش‌آموزان (ناتوانی مهارت معلمان در ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان در درس قرآن و کم‌اهمیتی ارزشیابی آموخته‌های دانش‌آموزان). در پایان با توجه به برآوردها بیشتر آسیب‌ها در دو گستره‌ی اهداف و محتوا، امید است مسئولان و متولیان امور آموزش قرآنی با هدف‌گذاری درست و انسجام محتوایی متناسب با اهداف یاد شده بتوانند زمینه‌ی کیفیت‌بخشی دوره‌های آموزش قرآنی را فراهم کنند؛ همسویی دارد.

یادگیری در دروس قرآنی بیش از آنکه نظری باشد، عملی است، در همان هنگام سایر درس‌ها چندان در عرصه‌ی عملی مطرح نیستند. اگرچه درباره‌ی آموزش دروس آزمایشگاهی، مفهوم آموزش عملی به چشم می‌خورد؛ اما عمل در این دروس همان مهارتی است که اگر در فرآیند آموزش به دست نیاید، لطمه‌ای به شخصیت و ساختار وجودی دانش‌آموز وارد نخواهد ساخت؛ چراکه گستره‌ی عمل در آنها خود محتوای دروس‌اند، نه خود دانش‌آموز، در همان هنگام آرمان آموزش دروس قرآنی ایجاد کنش و رفتارهای ویژه‌ای است که بود و نبود آنها اساساً بر ساختار وجودی و شخصیت دانش‌آموز کارایی دارد.

نقش مهم تربیتی معلم در رشد فکری دانش‌آموزان بر کسی پوشیده نیست. دانش‌آموزان به ویژه در

دوران ابتدایی بسیار تحت تأثیر معلمان هستند. در این طرح نیز نقش معلم همچون رکن اساسی آموزش مورد توجه بوده است. برخی معلمان به دلیل عدم چیرگی بر معنا و مفهوم آیات، تنها بر روخوانی آن تمرکز دارند و به همین دلیل جنبه‌های مفهومی قرآن نادیده انگاشته می‌شود.

خانواده و مدرسه دو نهاد تربیتی هستند که دوشادوش هم نقش بزرگی در پرورش نسل‌ها به دوش دارند؛ اما یافته‌های پژوهش نشان می‌داد خانواده‌ها هنوز آن‌گونه که باید نسبت به ارزش نقش خود در آموزش فرزندان، به ویژه در درس قرآن، آگاه نیستند. آنچه در خانواده‌ها ناتوانی آموزش قرآن قلمداد می‌شود؛ دربرگیرنده‌ی پرسمان‌هایی مانند «کم‌اهمیت بودن قرآن از نگاه خانواده در آینده شغلی فرزندان»، «ناآگاهی خانواده درباره‌ی پیوند قرآن با آینده فرزندان»، «نگران نبودن خانواده‌ها برای پیگیری چگونگی آموزش و یادگیری درس قرآن فرزندان» و «ناتوانی آشنایی و آگاهی خانواده‌ها از شیوه‌ی بهره‌گیری کاربردی از قرآن و مفاهیم آن» می‌شود و در سستی برونداد آموزش قرآن در مدارس اثر می‌گذارد.

بر اساس برآیند برآمده از فرضیه‌های پژوهش پیشنهاد می‌گردد:

- ارتقای توانایی‌های علمی- عملی و صلاحیت‌های حرفه‌ای
- توجه جدی به احیای زنگ درس قرآن در مدارس به ویژه در دوره ابتدایی
- امکانات بایسته همچون کتاب راهنمای معلم، لوحه آموزشی و نوار قرآن درسی به دست مدیر مدرسه و اداره‌ی مربوطه در ابتدای سال تحصیلی فراهم شود.
- سیاست‌های تشویقی برای معلمان خلاق، پرتلاش و موفق مورد توجه قرار گیرد.
- به کیفیت‌بخشی جشنواره‌های قرآنی مانند جشنواره‌ی الگوهای مناسب تدریس قرآن توجه شود.
- توجه جدی به نقش خانواده در پیشبرد اهداف و برنامه‌های درسی و فعالیت‌های قرآن با مشارکت انجمن اولیاء و مربیان

منابع

۱. باغبانی، رضوان (۱۳۹۶). راهکارهای کیفیت‌بخشی به آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی، همایش کشوری دانش موضوعی- تربیتی (دانش آموزش محتوا): آموزش دینی و قرآن ابتدایی، قم.
۲. بهرامی‌نسب، محمد (۱۳۹۱). ارزشیابی برنامه آموزش قرآن از دیدگاه ذی‌نفعان آموزشی در مقطع ابتدایی در منطقه‌ی ۷ آموزش و پرورش شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت آموزشی. دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار.
۳. پیرایش مقدم، بهرام (۱۳۹۱). آسیب‌شناسی آموزش ترجمه و مفاهیم قرآن در مدارس ابتدایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم قرآنی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم تهران.
۴. حسنی میمی، نجمه؛ زارع، مریم؛ بهروزثانی، فاطمه؛ صالحی، سیده لیلا (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی الگوهای رایج در کتاب هدیه‌ها در مقطع ابتدایی، همایش کشوری دانش موضوعی- تربیتی (دانش آموزش محتوا): آموزش دینی و قرآن ابتدایی، قم.
۵. خسروی مراد، لیلا؛ جعفری فر، زهره؛ فیضی، زهرا (۱۳۹۹). آسیب‌شناسی برنامه‌های آموزش قرآن در مدارس ابتدایی از نگاه متخصصان، دوره ۸، شماره ۱۵، ۹۷-۱۲۱.
۶. سعیدی رضوانی، محمد؛ پرتو، محمد؛ و سرشور خراسانی، غلام (۱۳۸۸). ارزشیابی پرونداد برنامه آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، دوره ۸، شماره ۳۱، ۳۶-۳۷.
۷. فخر روحانی، زهرا (۱۳۹۷). تبیین علل ناکارآمدی آموزش‌های دینی مدارس، نشریه مطالعات تربیتی و اجتماعی قرآن و عترت، شماره ۲، ۲۹-۳۵.
۸. منوچهری، نادر (۱۳۷۴). بررسی مشکلات و دلایل دسترسی نداشتن به اهداف برنامه‌های آموزش درس قرآن در مدارس ابتدایی شهرستان همدان. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه آزاد واحد تهران- مرکز.
۹. منصوری، پدرام (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر بر بهبود آموزش قرآن از منظر معلمان دوره ابتدایی شهر تهران در سال تحصیلی ۹۲-۹۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی. دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران- مرکز.
۱۰. نباتی، رضا (۱۳۹۶). کج‌فهمی‌های رایج در آموزش قرآن دوره ابتدایی، همایش کشوری دانش موضوعی- تربیتی (دانش آموزش محتوا): آموزش دینی و قرآن ابتدایی، قم.